

BIBLIOTEKA
**PW
SP**
KRAKÓW

049841

M

248

Hel. 70
/ SZOBER

GRAMATYKA POLSKA

W SZKOLE POWSZECHNEJ

KLASA VI

WYDAWNICTWO M. ARCTA W WARSZAWIE

CENA WRAZ ZE ZNACZKIEM NA TOWARZYSTWO POPIERANIA
BUDOWY PUBLICZNYCH SZKÓŁ POWSZECHNYCH — 58 gr.

STANISŁAW SZOBER

(ZADANIA — ĆWICZENIA — WYKŁAD)

FOLGER SHAKESPEARE LIBRARY
100 N. MORTIMER ST., NEW YORK 10019



WYDAWNICTWO M. ARCTA W WARSZAWIE



049841

Drukarnia
Zakładów
Wydawniczych
M. Arct, S. A.
w Warszawie

484-5 (075)

ZADANIA I ĆWICZENIA

O Z D A N I U.

I. ZDANIA BEZPODMIOTOWE.

1. Rozbierz te zdania:

- 1) *Gospodarze zwozili pośpiesznie zboże do stodół.*
Zwożono pośpiesznie zboże do stodół.
- 2) *Na drogach turkotały i skrzypiały wozy.*
Na drogach turkotało i skrzypiało.
- 3) *Wtem zagrzmiął grzmot.*
Wtem zagrzmiąło.
- 4) *Błysnęła błyskawica.*
Błysnęło.
- 5) *Nadchodziła burza.*
Zanosiło się na burzę.
- 6) *Ludzie musieli się chronić przed deszczem.*
Trzeba się było chronić przed deszczem.
- 7) *Ciemność objęła świat cały.*
Na całym świecie zrobiło się ciemno.
- 8) *Nikt nic nie widział.*
Nic nie było widać.

*

2. Podane niżej zdania zmień tak, żeby nie było w nich podmiotu:

Deszcz padał od rana. Nie mogliśmy wyjść z domu. Musieliśmy siedzieć w pokoju. Nudziliśmy się. Na szczęście około południa niebo się zaczęło rozjaśniać. Zapowiadała się piękna pogoda. Powietrze się ociepliło. Świat zrobił się wesoły i miły. Na niebie nie widzieliśmy ani jednej chmurki. Gdzieś wgórze słyszeliśmy śpiew skowronka.

3. Napisz kilka zdań bezpodmiotowych.

*

4. Zmień zdania bezpodmiotowe tak, żeby w każdym z nich był podmiot:

Jakże smutno bywa jesienią! Na polach pusto. Sprzątnięto już zboża. Nawet kartofle dawno już wykopano. Tu i owdzie jeszcze orzą i sieją, ale wkrótce nikogo nie będzie widać na polach. Słońce też widać coraz rzadziej. W powietrzu szaro i mglisto. Od czasu do czasu słychać krakanie wron.

*

5. Przepisz, zmieniając zdania bezpodmiotowe na zdania z podmiotem i odwrotnie:

Spało mi się dzisiaj za dobrze. Nie chciało mi się wstać o zwykłej godzinie. Było już późno. Śpieszyło mi się bardzo. Trzeba było pić gorącą herbatę. Poparzyło mi usta, ale nie można było tracić ani chwili. Potem i tak musiałem biec klusem. Strach mi było się spóźnić. Spóźnionych nie wpuszczają na lekcję. Byłoby mi wstyd. Na szczęście nie było jeszcze za późno. Na przyszłość muszę wstawać wcześniej.

II. RÓWNOWAŻNIKI ZDANIA.

6. Przyjrzyj się podanym niżej parom wypowiedzeń i zwróć uwagę, czy wyrażają one jedno i to samo:

- 1) *Wgórę serca!*
Wznieśmy wgórę serca!
- 2) *Chwała Ci, Panie!*
Niechaj będzie Ci chwała, Panie!
- 3) *Z Bogiem!*
Zostań z Bogiem!
- 4) *Dowidzenia!*
Bądź zdrow aż do następnego widzenia!
- 5) *Za mną!*
Chodź za mną!
- 6) *Na ramię broń!*
Położcie broń na ramię!
- 7) *Pożar! Do sikawek!*
Wybuchł pożar! Weźmy się do sikawek!
- 8) *Oj, oj, oj!*
Skaleczyłem się, boli mię!

7. Rozbierz wypowiedzenia, podane w zadaniu poprzednim. Które z nich mają orzeczenie i podmiot i są przeto zdaniami, a które z nich podmiotu i orzeczenia nie mają i nie są wskutek tego zdaniami?

*

8. Wskaż zdania pełne i równoważniki zdań:

Zaraz po nauce jedliśmy razem obiad. Niekiedy gospodyni spóźniała się, więc po kaligrafji następowało jeszcze powtarzanie na wrywki.

— Kto cię stworzył? — pytał pan Dobrzański.

- Bóg Ojciec.
- Dobrze. — A ile jest części świata?
- Siedem. Poniedziałek, wtorek...
- Żle, ośle! Pytam o części świata.
- Pięć, pięć! Europa, Azja, Afryka, Ameryka, Oceanja.
- Dobrze. A kogo najbardziej powinienes kochać na tym świecie?
- Boga, ojczyznę, mamę i brata.

9. Zmień w tym urywku równoważniki zdania na pełne zdania i odwrotnie:

Na wyścigi! Stańcie w szeregu! Bronek tu, Władek tu, a Wicek tu! Klask! Raz, dwa, trzy! Biegiem! Ruszyli razem. Tup-tup, tup-tup! Wtem bęc! Co to? To coś z Władkiem. Ach, to nic! Zwyczajne zdarzenie. Już wstaje. Pędem dalej. Ale nanie jego wysiłki! Daremnie! Bronek i Wicek już u mety! Zwycięstwo i porażka. Tu radość, a tam smutek.

10. Przepisz, podkreślając równoważniki zdania:

Błysk i huk w jednej chwili! Piorun uderzył w chatę. Pożar! Trzask iskier, jęki ludzi, ryk bydła. Zgiełk i zgroza! Ludzie wybiegli na ulicę. Tadek jeden z pierwszych.

— Siekiery! — krzyknął.

Jakaś kobieta podała mu siekiere.

— Za mną, ludzie! Nie dajmy ginąć sąsiadom! Rąbać plot! Rozebrać chlew! Podawać wodę! Na dach, chłopcy!

Ratunek był szybki i skuteczny. Chata spłonęła, ale wieś ocalała.

11. Przeczytaj wybrany urywek z „Wypisów“ i wskaż w nim równoważniki zdania. Rozwiń te równoważniki w pełne zdania.

III. ZDANIA ZŁOŻONE WSPÓŁRZĘDNE I PODRZĘDNE.

12. Rozbierz przytoczone niżej zdania i przyjrzyj się, ile jest w nich orzeczeń:

- 1) *Zbudził się dzień.*
- 2) *Słońce wzeszło i rozjaśniło cały widnokrąg.*
- 3) *Powietrze było przejrzyste, nie unosił się w niem ani jeden pyłek.*
- 4) *Odezwało się domowe ptactwo.*
- 5) *Kury gdały, koguty piały, kaczki kwakały, gęsi gęgały.*

13. Wskaż zdania pojedyncze i złożone:

Nadchodził letni wieczór. Ludzie kończyli swoje prace i powracali z pola do domów. Słońce już zaszło i na ziemię zaczęła opadać rosa. Wiatr uciekł, uspokoiło się powietrze, niebo się wypogodziło. Pokazał się księżyc. W ciszy wieczora odezwał się głos słowika, który gdzieś śpiewał w ogrodzie.

14. Porównaj przytoczone tu parami zdania i powiedz, które z nich są zdaniami pojedynczemi, a które złożonymi:

- 1) *Przeszłość nie wróci.*
Co przeszło, nie wróci.
- 2) *On był dla nas drugim ojcem.*
On był dla nas tem, czem jest ojciec dla dzieci.
- 3) *On lubił wspominać o przeszłości.*
On lubił wspominać o tem, co było.
- 4) *Czasu straconego nikt nie nagrodzi.*
Nikt nie nagrodzi czasu, który został stracony.

- 5) *Z powodu deszczu zostaliśmy w domu.*
Ponieważ padał deszcz, zostaliśmy w domu.

*

15. Rozbierz to zdanie i przyjrzyj się, jak się w niem łączą wyrazy:

Jesienią pola i łąki pustoszeją.

- 1) *pola i łąki*
- 2) *pola pustoszeją*
- 3) *łąki pustoszeją*
- 4) *pustoszeją jesienią.*

Jaką częścią zdania jest wyraz *pola*, a jaką częścią zdania jest wyraz *łąki*? Czy odgrywają one w zdaniu jednakową rolę? Czy są równie ważne, **współrzędne**, czy też jeden zależy od drugiego?

A w jakim związku pozostają z sobą wyrazy w trzech następnych grupach parzystych? Czy jest to związek **współrzędny**, czy też zależny, **podrzędny**? Gdzie tu jest wyraz główny, a gdzie wyraz podrzędny, określający?

16. Porównaj podane tu zdania: które z nich jest pojedyncze, a które złożone?

- 1) *Pola i łąki pustoszeją.*
- 2) *Pola pustoszeją, pustoszeją i łąki.*

Zwróć uwagę na wyrazy wyżej wyróżnione. Czem są one w zdaniu pojedynczym i czem w zdaniu złożonym? Jaki jest między nimi związek: podrzędny czy współrzędny? Więc jaki jest związek między zdaniami: *pola pustoszeją, pustoszeją i łąki*?

*

17. Porównaj podane tu zdania: które z nich jest pojedyncze, a które złożone?

1) *Jesienią pola pustoszeją.*

2) *Gdy nadchodzi jesień, pola pustoszeją.*

Jaką częścią zdania jest wyraz *jesienią*? Więc czemu odpowiada zdanie: *gdy nadchodzi jesień*?

Czy związek jego ze zdaniem: *pola pustoszeją* jest podrzędny czy współrzędny?

18. Zmień ten urywek w ten sposób, żeby zamiast każdego zdania pojedynczego były dwa zdania współrzędne:

Jaś i Staś to przyjaciele. Kochają się. Odwiedzają się często. Pomagają sobie w naukach. Razem się bawią. Są już w szóstej klasie. Uczą się dobrze.

19. Zmień ten urywek w ten sposób, żeby na miejscu każdego zdania złożonego współrzędnie było zdanie pojedyncze:

Niebo powoli ciemniało, ciemniały też rozsiane na niem obłoki. Mijał dzień, mijała praca w polu i na łąkach. Nadchodziła cicha noc, a wraz z nią nadchodził odpoczynek. Powracali do domu gospodarze, powracali też ich pomocnicy. Wkrótce zaszło słońce. Na niebie zaświeciły gwiazdy, zaświecił wielki księżyc.

*

20. Przepisz ten urywek, zmieniając w nim zdania pojedyncze na zdania złożone współrzędnie, a zdania złożone współrzędnie na zdania pojedyncze:

Jaś jest pracowity, ale jest niezdolny. Trudno mu idzie arytmetyka, trudno idzie gramatyka. Od kilku dni po-

magają mu Wacek i Wicek. Jaś i koledzy jego pracują wytrwale. Niedługo arytmetyka i gramatyka już nie będą tak trudne.

*

21. Porównaj podane tu pary zdań. Przyjrzyj się wyrazom, wyróżnionym rozstrzelonym drukiem. Czem są one w zdaniu pojedynczym, a czem w zdaniu złożonym:

- 1) *W niedzielę ludzie odpoczywają po pracy.*
Gdy przychodzi niedziela, ludzie odpoczywają po pracy.
- 2) *Pomyliłeś się przez nieuwagę.*
Pomyliłeś się, bo nie uważałeś.
- 3) *Słuchaliśmy opowiadania nauczyciela.*
Słuchaliśmy, co nam opowiadał nauczyciel.
- 4) *Oddaję ci pożyczoną książkę.*
Oddaję ci książkę, którąś mi pożyczył.

22. Zmień zdania w ten sposób, żeby, zamiast określeń, wyróżnionych pochyłym drukiem, były całe określające, czyli **podrzędne** zdania:

Z nadejściem jesieni powróciliśmy znowu do szkoły. Już pięć lat minęło od czasu *pierwszego tutaj naszego przybycia*. Przypominamy sobie teraz te czasy *dawno minione*. Jak one były różne od czasów *dzisiejszych!* Rzeczy, *wtedy trudne*, teraz wydają się nam łatwemi. Ciekawi jesteśmy *rozpoczynającego się* roku. Któż z nas dzisiaj może przewidzieć *jego wyniki?* Starajmy się *spełnić nadzieje rodziców i nauczycieli!*

*

23. Zmień zdania złożone na pojedyncze w ten sposób, że zdania podrzędne, wyróżnione pochyłym drukiem, będziesz zastępował odpowiedniami wyrazami określającymi:

Gdy się skończyły wakacje, powróciliśmy znowu do szkoły. Cieszymy się, że *powróciliśmy do tak dobrze znanego nam domu*. Pokój, w którym się mamy uczyć w tym roku, jest trochę mniejszy od pokoju zeszłorocznego. *Gdy wszedłem do niego po raz pierwszy*, obejrzałem przedewszystkiem obrazy, które wiszą na ścianach. Czy mam opisać, jaka jest ich treść? Na przedniej ścianie, tuż za stołem, przy którym siedzi nauczyciel, wiszą portrety Prezydenta i Marszałka Piłsudskiego. Znamy je dobrze od czasów, kiedy wstąpiliśmy do szkoły. Na bocznej ścianie wiszą obrazy, które przedstawiają różne widoki Warszawy. Klasa nasza ma trzy okna, które wychodzą na dziedziniec szkolny. Gdy jest pogoda, zagląda do nas zukosa słońce.

24. Przepisz ten urywek, zmieniając w nim zdania pojedyncze na zdania złożone podrzędnie, a zdania złożone podrzędnie na zdania pojedyncze:

Z powodu braku nowych wrażeń chłopczyna począł marzyć. Niekiedy, szczególnie o szarej godzinie, przymykał oczy. Przypominał sobie tygodnie, które spędził na wsi. Widział pokoił matki. Czuł ciepły wiatr, który wiał od okna. Słyszał szelest liści, szemrzących w ogrodzie. To znowu zjawiał się w jego wyobraźni kot, ulubieniec matki. Siedzi, jak to miał we zwyczaju, w kącie i oblizuje łapę. Za chwilę odległy gwar uliczny przenosił chłopca do miejsca, w którym przebywał. Słyszał wtedy kłopotanie maszyny. Widział matkę, która siedziała o krok od niego.

IV. ZDANIE GŁÓWNE I ZDANIA POBOCZNE.

25. W każdym zdaniu złożonem wyodrębnij zdania pojedyncze:

Umówiliśmy się z kolegami, że w najbliższą niedzielę pójdziemy nad rzekę, która płynie niedaleko za wsią. Postanowiliśmy tym razem, że zrobimy wyprawę na ryby, których tu w rzece naszej jest poddostatkim. Każdy z nas cieszył się naprzód, gdyż byliśmy pewni, że połów się uda. Każdy miał co innego do przygotowania. Ja przyrzekłem, że przygotuję przynęty, na które mieliśmy łapać ryby. Staszek przyobiecał, że opatrzy nasze wędki, których już dawno nie mieliśmy w użyciu. Władka uprosiła, żeby pomyślał o koszykach i kubelkach, do których mieliśmy kłaść złapane ryby. Gdy nadeszła niedziela, wszystko już było gotowe, bo każdy przygotował to, do czego się zobowiązał. Gdyśmy rano po kościele zebrali się na umówionem miejscu, nie brakło niczego, co się nam mogło przydać w naszej wyprawie.

26. W zdaniach, któreś rozebrał w zadaniu poprzednim, wskaż zdania podrzędne i nadrzędne. Wskaż zdania nadrzędne, które nie są jednocześnie zdaniami podrzędnymi.

*

27. W każdym zdaniu złożonem wyodrębnij zdanie główne i wskaż zdania poboczne:

Gdyśmy przyszedli nad rzekę, każdy wybrał miejsce, które uważał dla siebie za najwygodniejsze. Usiedliśmy dość daleko jeden od drugiego, bo nie chcieliśmy sobie wzajemnie przeszkadzać. Zaledwie zarzuciłem wędkę, gdy wtem pływak drgnął tak gwałtownie, że powstały na powierzchni wody fale. Gdy to zobaczyłem, uczułem, że mi serce zamiera z radości. Wiedziałem jednak z doświad-

czenia, że w takich chwilach trzeba działać szybko, bo inaczej ryba przepadnie. Żeby nie tracić ani chwili czasu, pośpiesznie podniosłem wędkę dogóry. Miałem zdobycz, jaka się rzadko trafia takim przygodnym rybakom. Gdy ochłonałem z pierwszego wrażenia, zobaczyłem, że u nóg moich trzepocze się spory szczupak. Ta pierwsza zdobycz uradowała mię tak bardzo, że zaraz pobiegłem do kolegów, żeby im ją pokazać. Jakież było moje zdziwienie, gdy zobaczyłem, że i Staszek miał się już czem pochwalić! Dobrze przeczucia nas nie zawiodły, gdyż wyprawa powiodła się nam wyśmienicie.

*

28. Przepisz urywek, wybrany z „Wypisów”, i w każdym zdaniu złożonem podkreśl jego zdanie główne.

O W Y R A Z A C H.

I. PRZYPOMNIENIE WIADOMOŚCI O CZĘŚCIACH MOWY.

29. Wskaż części mowy:

Słońce dotknęło horyzontu i ziemskie odgłosy zamilkły. Cienie drzew rozciągnęły się na trawie, świat ułożył się do snu, a nad nim czuwały mrok i milczenie. Kiedy pogasły światła w chatach, białe obłoki zaczęły się posrebrzać i rzednąć. To księżyc nieśmiało wyjrzał ku ziemi, ale na widok czerwonych blasków pomyślał, że słońce jeszcze nie odeszło. Skrył się więc za popielatą chmurę, po chwili jednak powrócił. Księżyc zwyciężył słońce i zaczęło się budzić tajemnicze życie nocy. Tu ję-

kliwie zwołują się żaby, które z przed oczu słońca rozgania bocian. Tam cienki strumień wody nuci na stawidłach monotonną i żalosną melodję, przy której biała mgła tańczy na oparzeliskach. Owdzie zarozumiałe koniki polne chwają się, że są ładniejsze od skowronków.

30. Powiedz kilka zdań z rzeczownikiem w podmiocie.

*

31. Powiedz kilka zdań z rzeczownikiem w dopełnieniu.

*

32. Powiedz kilka zdań z przymiotnikiem w przydawce.

*

33. Powiedz kilka zdań z czasownikiem w orzeczeniu.

*

34. Powiedz kilka zdań, w którychby były przysłówki. Rozbierz te zdania. Jakiemi częściami zdania są w nich przysłówki?

*

35. Powiedz kilka zdań pojedynczych lub złożonych, w którychby były zaimki.

36. Przeczytaj:

— Nie wiesz, jaki mi dał stopień?

— Czy ja wiem? — westchnął Józio.

— Ale jak ci się zdaje?

— Ja — rzekł garbusek — dałbym ci piątkę, no... zresztą czwórkę, ale on...

— A on ile mi dał? — pytałem.

— Zdaje mi się, że — pałkę.

Kto tutaj rozmawia? Ile osób rozmawia? O kim mówią?

Żeby była rozmowa, ile potrzeba co najmniej osób? Żeby rozmowa toczyła się porządnie, to jak się powinny zachowywać rozmawiające osoby? Czy mogą mówić jednocześnie? Kiedy mówi jedna, to co powinna robić druga osoba, to jest ta, do której mówi pierwsza?

37. Jakby można nazwać osobę, która mówi? A jak osobę, do której się mówi? A jak w takim razie—osobę, o której się mówi?

38. Wskaż zaimki osobowe i określ ich osoby:

Ja ciebie bardzo lubię, a czy ty, Staszku, mię lubisz? Jeśli my obaj będziemy się lubili i wzajemnie sobie pomagali, to i inni ludzie będą dla nas życzliwi. Józiu, i ty bądź dla nas życzliwy! Wy ze Staszkiem znacie się już dawno. On ciebie bardzo lubi. Myślę, że nam będzie dobrze żyć we wspólnej przyjaźni.

*

39. Ułóż kilka zdań, w którychby były liczebniki.

*

40. Wskaż wykrzykniki. Co one wyrażają?

O, patrzcie! Tam po łące ktoś biegnie. Czy widzicie? Ach, to Kazio i Władek! Ścigają się. Tup-tup, tup-tup, tętni pod stopami ziemia. Kazio wysunął się naprzód. Wtem bęc, upadł. Już wstał. U, u, naciera kolano. Ale to nic! Znów biegnie dalej. O, patrzcie! Skacze teraz przez rów. Władek przeskoczył także. Oj, oj, już dopędza Kazia. Jeszcze jeden skok. Buch, i Kazio pierwszy stanął u mety. Brawo, brawo! Winszujemy!

*

41. Wskaż części zdania i części mowy:

Wieś naszą otaczają pola i łąki. Powietrze jest dziś czyste i ciepłe. Na polach szumi bujne i dojrzałe już żyto. Gdzieś daleko, ale wyraźnie majaczy na widnokręgu las. W lesie tym rosną iglaste i liściaste drzewa. Wśród nich najpospoliciej występują sosny i dęby.

42. Czy wszystkie części mowy są częściami zdania?

43. Jak nazywamy takie części mowy, jak *i*, *na*, *ale*, *w*, *wśród*?

*

44. Rozpoznaj przyimki i spójniki, przyjrzyj się, jakie części mowy one łączą i przypomnij sobie, jaka jest między nimi różnica:

Nasz Karusek jest psem grzecznym i dobrze wychowanym. Wobec ludzi i zwierząt zachowuje się zawsze poprawnie i taktownie. Nie goni ani kur, ani gęsi, ani kaczek. Z kanarkiem i z kotem żyje w najlepszej komitywie. Tylko czasem przychodzą mu do jego psiej głowy jakieś niespodziewane i dziwne pomysły. Wtedy wyprawia prawdziwie psie figle czyli psikusy. Raz napadł w ogrodzie na jeża. Walczył długo i zapamiętale, ale beznadziejnie. Wyniki tej walki były dla niego opłakane. Spuchły mu wargi i nos. Wyglądał okropnie i śmiesznie. Innym razem miał przykrą i bolesną przygodę z pszczołami.

*

45. Rozpoznaj spójniki i przyjrzyj się, co one łączą:

- 1) *W ogrodzie rozlegały się rozbawione głosy i wesole śmiechy.*
- 2) *W ogrodzie rozlegały się rozbawione głosy i co chwila wybuchały wesole śmiechy.*

- 3) *Słyszę, że się wesóło śmieją.*
- 4) *Widzę, że się doskonale bawią.*
- 5) *Śmieją się bezustanku, bo się dobrze bawią.*
- 6) *Jeśli się śmieją, to się pewno dobrze bawią.*

I. PRZYPOMNIENIE WIADOMOŚCI O DEKLINACJI.

1. Deklinacja rzeczowników.

46. Rozbierz te zdania i przyjrzyj się rzeczownikom, wyróżnionym odmiennym drukiem; jakimi są one częściami zdania i czy się zmienia ich postać zewnętrzną czyli formą:

Koło za kołem się toczy. Koła się toczą za kołami. Dzień schodzi za dniem. Dni schodzą za dniami. Chwila ucieka za chwilą. Chwile uciekają za chwilami. Miesiąc upływa za miesiącem. Miesiące upływają za miesiącami. Ziarno do ziarnka, a zbierze się miarka. Kłos z ziarna wyrasta i wydaje ziarna. Góra z górą się nie zejdzie, a człowiek z człowiekiem się spotka. Serce do serca się zwraca. Przyjaciół rad widzi przyjaciół. Przyjaciele radzi widzą przyjaciół. Przyjaciół pomaga przyjaciołowi. Przyjaciele pomagają przyjaciołom.

*

47. Napisz kilka zdań tak, żeby w każdym z nich był użyty jeden i ten sam rzeczownik w różnych przypadkach.

2. Deklinacja przymiotników.

48. W podanych niżej zdaniach w miejscach, gdzie jest kreska, użyj przymiotnika *uczciwy*:

— człowiek zasługuje na powszechny szacunek. — człowieka wszyscy szanują. — człowiekowi wszyscy ufa-
ją. Z — człowiekiem przyjemnie pracować. O — człowieku
wszyscy dobrze mówią.

*

49. Zmień te zdania w ten sposób, żeby rzeczowniki
podane w liczbie pojedynczej, zostały użyte w liczbie
mnogiej:

Czytałem piękną książkę. O, to była naprawdę piękna
książka! Ileż w tej pięknej książce znalazłem ciekawych
wiadomości! Ileż miłych chwil zawdzięczam tej pięknej
książce! Z tą piękną książką nigdy się nie rozstanę. Do
tej pięknej książki będę zawsze powracał.

*

50. W podanych niżej zdaniach, zamiast rzeczownika
domek, użyj rzeczownika *chałupka*, a zamiast rzeczowni-
ka *łączka*, użyj rzeczownika *pólko*:

Nasz domek jest mały. W tym małym domku mie-
szkam od samego urodzenia. Lubię ten mały domek. Przy-
wiązałem się do tego małego domku. Z tym małym dom-
kiem trudno mi się będzie rozstać. O tym małym dom-
ku nigdy nie zapomnę. Tuż za domkiem mamy małą
łączkę. Na tę małą łączkę często wybiegamy. Na tej
małej łączce wesoło się bawimy. Z tej małej łączki nie-
raz późno wracamy do domu.

3. D e k l i n a c j a z a i m k ó w.

51. W podanych niżej zdaniach w miejscach, gdzie
jest kreska, użyj zaimka *ten*:

— dom przypomina mi pierwsze lata mojego dzieciństwa. W — domu się urodziłem! Z — domu wyjechałem do szkoły. — domowi mam tyle do zawdzięczenia. — dom tak bardzo pokochałem. Z — domem łączy mnie tyle wspomnień!

*

52. Zmień te zdania w ten sposób, żeby rzeczowniki, podane w liczbie pojedynczej, zostały użyte w liczbie mnogiej:

Janek znał to pole doskonale. Nieraz na to pole chodził. Często w dzieciennych latach na tem polu pasał gęsi. Później to pole orał i zasiewał. Z tem polem zrósł się na zawsze. I teraz zdaleka ciągle ku temu polu myślą powraca.

*

53. W podanych niżej zdaniach zamiast rzeczownika *staw* użyj rzeczownika *jezioro*, a zamiast rzeczownika *strumień* użyj rzeczownika *rzeka*:

Ten staw dobrze mi jest znany. Często w tym stawie łowiłem ryby. Nieraz po tym stawie pływalismy z bratem łódką. Na samym środku tego stawu jest mała wysepka. Do stawu tego wpada mały strumień. Strumień ten wypływa z pobliskiego lasu. Woda w tym strumieniu jest bardzo zimna. Nieraz w upalne dni chodziliśmy do tego strumienia się kąpać. Niedawno przez ten strumień przerzucili mały mostek.

*

54. Przyjrzyj się formom zaimków: *ja, ty, kto, ktoś*:

Kto z nas nie pamięta tej chwili, kiedy się po raz pierwszy znalazł w szkole? Czy ty jej nie pamiętasz? Ja ci się przyznam, że mnie się wrył w pamięć naj-

drobniejszy nawet szczegół. Takie to na mnie zrobiło wrażenie. Pamiętam, wchodzę do szatni. Otacza mnie odrazu tłok i zgiełk. Jeszcze mi dzisiaj w uszach szumi. Ktoś mię popchnął, od kogoś dostałem kuksańca w plecy, komuś nadepnałem na nogę, kogoś niechcący szturchnąłem. Wtem wpadam na ciebie. Ty wzięłeś mię w swoją opiekę i zaprowadziłeś do naszej klasy. Wkrótce wszedł do klasy nauczyciel. Przemówił do nas tak ładnie. Potem zaprowadził nas do kościoła.

*

55. Rozpoznaj zaimki. Jakie to są zaimki? Z jakimi częściami mowy łączą się w zdaniu? Czy się odmieniają?

Gdzie spędziłeś tegoroczne wakacje? — Tam, gdzie je spędzam zwykle, ale w tym roku było mi tak przyjemnie, jak nigdy nie bywało przedtem. Byłem na wsi u wuja. Jest tam las i rzeka. To też codzień przed południem bywałem to nad rzeką, to w lesie. Wraciałem stamtąd do domu dopiero na obiad. Po południu pomagałem wujowi w gospodarstwie. Czas schodził mi tak prędko, że się nie spostrzegłem, jak minęło lato.

4. Deklinacja liczebników.

56. W podanych niżej zdaniach w miejscach, gdzie jest kreska, użyj liczebnika *pięć*:

Już—lat minęło, jak chodzę do szkoły. Pamiętam, jak przed—latami do niej wstępowałem.—lat to kawał czasu! Jak ja się w ciągu tych—lat zmieniłem, o ile przez te—lat stałem się mądrzejszy! Przyszedłem z — palcami u prawej, z—palcami u lewej ręki i z—zmysłami, którymi się nauczyłem z praktyki życiowej posługiwać. Palce

wprawnie obracały kozikiem, ale nie umiały porządnie trzymać ani pióra, ani nawet ołówka. Złamałem — piór i—ołówków, zanim się nauczyłem pisać. Dziś po—latach dziwię się temu bardzo. A co to będzie znowu po—latach?

*

57. Rozpoznaj liczebniki porządkowe i przyjrzyj się ich odmianie:

Tak się jakoś składa, że już od trzech lat jestem związany z trzecią ławką. W trzeciej ławce siedziałem przed dwoma laty, gdy chodziłem do czwartej klasy. W trzeciej ławce siedziałem w roku zeszłym w klasie piątej. A gdy przeszedłem do klasy szóstej, nauczyciel wybrał mi znowu trzecią ławkę. Tylko że w przeszłym roku siedziałem w pierwszym rzędzie od okna, a w tym roku znalazłem się w trzecim rzędzie od okna.

III. CZASOWNIK.

1. Cztery główne odmianki czasownika.

58. Rozbierz te zdania. Przyjrzyj się, jaka część mowy jest w podmiocie i jakie zakończenie ma czasownik w orzeczeniu:

- 1) *Ja pracuję, ty pracujesz i on także pracuje.*
- 2) *Ja uważam, a czy ty uważasz? On uważa. Staś także uważa.*
- 3) *Cieszę się twojem zdrowiem, a czy ty się cieszysz? Zdrowie twoje mię cieszy.*
- 4) *Martwi mię twoja nieuwaga, a czy ty się nią martwisz? Ja się nią martwię.*

- 5) *Mile wspominam nasze zabawy, a czy ty je wspominasz? On je często wspomina.*

*

59. W urywku, wybranym z „Wypisów”, rozpoznaj słowa osobowe i powiedz, w jakiej każde z nich zostało użyte osobie.

*

60. Zmień ten urywek w ten sposób, żeby zamiast zaimka pierwszej osoby był zaimek osoby drugiej i odwrotnie:

Uczę się tych wierszy już pół godziny i nie mogę się ich nauczyć. Powtarzam raz, powtarzam drugi raz i dzieciąty, i zawsze jakiegoś wyrazu zapomnę. Zawsze coś poplączę, coś przekręcę i zmienię. Pytasz się, dlaczego tak mi jakoś te wiersze nie idą do głowy. Czy ja wiem? Pewno dlatego, że się uczę pocichu. Więc może zacznę się teraz uczyć nagłos. Pytasz się, czy masz mi pomóc. Owszem. W takim razie ty będziesz czytał, a ja będę powtarzał. W ten sposób może się prędzej nauczę. Prawda? Już widzę postępy.

*

61. Wyszukaj czasowniki i wskaż, które z nich odmieniają się według osób, a które przez rodzaje i przypadki:

- 1) *Już nadchodzi jesień.*

Z nadchodzącą jesienią robi się coraz zimniej.

Przy nadchodzącej jesieni ludzie zaopatrują się na zimę.

- 2) *Jesienią żółkną liście na drzewach.*

Opadają z drzew żółknące liście.

Jesienny wiatr szeleści w żółknących liściach.

Wiatr szeleści wśród żółknących liści.

3) *Jesienią opadają z drzew liście.*

Wiatr roznosi opadające liście.

Wiatr kręci opadającymi liśćmi.

62. Zmień te zdania w ten sposób, żeby zamiast słów osobowych, wyróżnionych odmiennym drukiem, były imiesłowy odmienne:

Z radością patrzyliśmy na śnieg, który *proszył* równo i spokojnie. W powietrzu unosiły się i *lśniły* białe płatki. Ludziom, którzy się tym bielutkim płatkom *przyglądali*, robiło się wesoło na duszy. Powietrze było ciche i *pachniało* świeżością. Za nos zlekka chwycił i *szczyptał* mróz.

63. Napisz kilka zdań z imiesłowem odmiennym.

*
- *

64. Rozpoznaj czasowniki i zwróć uwagę na te z nich, które zostały wyróżnione odmiennym drukiem. Czy się one odmieniają?

1) a. *Słońce wschodziło i oświetlało różowym blaskiem świat cały.*

Słońce, w s c h o d z ą c, oświetlało różowym blaskiem świat cały.

b. *Księżyc wschodził w pełni i osrebrzał pola i lasy.*

Księżyc, w s c h o d z ą c w pełni, osrebrzał pola i lasy.

c. *Gwiazdy, wschodziły i migotały na niebie.*

Gwiazdy, w s c h o d z ą c, migotały na niebie.

- 2) a. *On płakał i skarżył się na ciebie.*
On, płacząc, skarżył się na ciebie.
 b. *Ona płakała i skarżyła się na ciebie.*
Ona, płacząc, skarżyła się na ciebie.
 c. *Oni płakali i skarżyli się na ciebie.*
Oni, płacząc, skarżyli się na ciebie.
- 3) a. *On się potknął i upadł.*
On, potknąwszy się, upadł.
 b. *Ona się potknęła i upadła.*
Ona, potknąwszy się, upadła.
 c. *Oni się potknęli i upadli.*
Oni, potknąwszy się, upadli.

65. Zmień te zdania w ten sposób, żeby zamiast słów osobowych, wyróżnionych odmiennym drukiem, były imiesłowy nieodmienne:

Słońce *zachodzi* i rzuca ostatnie promienie na dachy domów i wierzchołki drzew. Świat *zapada* w mroki i stopniowo ciemnieje. Ptaki *zbierają się* do snu i powoli cichną. Z pól dochodzą głosy chłopców, którzy *pędzą* bydło do obór, śpiewają i gwizdzą. Stada krów i koni *wracają* z pastwisk i podnoszą na drogach tumany kurzu. Tu i owdzie idą kosiarze i *śpiewają* wesołe piosenki.

66. Napisz [kilka] zdań z imiesłowem nieodmiennym.

*

67. Rozpoznaj czasowniki i zwróć uwagę na te z nich, które zostały wyróżnione odmiennym drukiem. Czy się one odmieniają?

- 1) *Ja żartuję i ty żartujesz.*
Ja lubię żartować i ty lubisz żartować.

2) *On dużo podróżuje.*

Ja lubię podróżować i wy lubicie podróżować.

3) *On się często myli.*

Ja boję się pomylić i on boi się pomylić.

4) *On się już poprawił.*

Ty starasz się poprawić i on stara się poprawić.

68. Zmień te zdania w ten sposób, żeby zamiast rzeczowników, wyróżnionych odmiennym drukiem, były odpowiednie bezokoliczniki:

Nie lubię długich *rachunków*, a tem bardziej nie lubię *poprawiania* błędów. Bałem się więc *pomyłki* i starałem się o *utrzymanie* uwagi. *Skupienie się, uwaga, nieodrywanie się* od pracy, oto były moje gorące pragnienia. Zamknąłem się w pokoju i miałem szczerze zamiary *niewpuszczania* nikogo do siebie. Niestety, *wykonanie* tych zamiarów było, widocznie, zbyt trudne. Ktoś zapukał i praca się urwała.

69. Napisz kilka zdań z bezokolicznikiem.

*

70. W urywku, wybranym z „Wypisów”, wskaż czasowniki i powiedz, czy są to słowa osobowe, imiesłowy odmienne, imiesłowy nieodmienne czy bezokoliczniki.

2. O s o b y.

71. W urywku, wybranym z „Wypisów”, rozpoznaj słowa osobowe i powiedz, w jakiej każde z nich zostało użyte osobie.

72. Podane niżej bezokoliczniki zmień na słowa osobowe i połącz te słowa z zaimkami osobowymi pierwszej, drugiej i trzeciej osoby (*ja, ty, on*):

- | | | | |
|-----------------|-----------------|-------------------|------------------|
| 1) <i>pisać</i> | 2) <i>mówić</i> | 3) <i>słuchać</i> | 4) <i>umieć</i> |
| <i>rysować</i> | <i>patrzeć</i> | <i>opowiadać</i> | <i>rozumieć.</i> |

Czy ze zmianą osoby zmienia się wygląd, czyli forma słowa osobowego?

*

73. Zmień w słowach osobowych osobę pierwszą na drugą, a osobę drugą na pierwszą:

Nie wiem, jak spędziłeś święta. Widzę jednak, że bawiłeś się dobrze. Wypocząłeś i czujesz się doskonale. Patrzysz na świat wesoło i masz taką minę, jakbyś chciał wszystkich całować. Nabrałeś sił i powracasz do szkoły z taką samą radością, z jaką ją przed świętami opuszczałeś.

3. L i c z b y.

74. Przekształć ten urywek w ten sposób, żeby w podmiocie i w orzeczeniu każdego zdania liczba pojedyncza została zmieniona na liczbę mnogą i odwrotnie:

Wczoraj, po skończonych lekcjach, wychodzę na ulicę, patrzę, a tu idą Mietek z Wicusiem. Dawno ich nie widziałem, więc witam z radością. Stoimy, rozmawiamy, gdy nagle gdzieś wysoko rozlega się głuchy warkot. Podnoszę głowę, spoglądam, a tu ponad naszymi głowami przelatuje cały oddział samolotów. Nigdy jeszcze ich w tak wielkiej liczbie nie widziałem. Było to przygotowanie do pokazów, które się mają odbyć dzisiaj. Każdy obywatel musi zawczasu wiedzieć, czym mogą mu grozić napady

samolotów i jak ma się przed nimi bronić. Czy słyszałeś coś o Lidze Obrony Powietrznej Państwa? Czy jesteś jej członkiem?

4. C z a s y.

75. W podanych niżej grupach zdań rozpoznaj słowa osobowe i zastanów się, na czym polega różnica ich znaczenia:

1) *Wczoraj był piątek.*

Dziś jest sobota.

A co będzie jutro?

2) *Przed chwilą mieliście lekcję arytmetyki.*

Teraz macie lekcję polskiego.

Za godzinę będziecie mieli lekcję geografii.

*

76. W urywku, wybranym z „Wypisów”, rozpoznaj słowa osobowe i powiedz, w jakim każde z nich zostało użyte czasie.

77. Zmień w słowach osobowych czas teraźniejszy na przyszły, a czas przeszły na teraźniejszy:

Od gałązki do gałązki zielonej leszczyny snuł srebrną nić pajęczek przez długie godziny. A gdy usnuł już przedziwo, może spocząć trochę. Wtem zniszczyła ciężką pracę sikoreczka płócha. Od gałązki do gałązki zielonej leszczyny znowu snuje nić pajęczek przez długie godziny.

78. W podanych niżej słowach zmień: 1) czas teraźniejszy na czas przeszły i przyszły, 2) czas przeszły na

czas teraźniejszy i przyszły i 3) czas przyszły na czas teraźniejszy i przeszły:

1) <i>mówię</i>	2) <i>grałem</i>	3) <i>będę próbował</i>
<i>słucham</i>	<i>śpiewałem</i>	<i>będę się starał</i>
<i>czytam</i>	<i>tańczyłem</i>	<i>będę pracował</i>
<i>piszę</i>	<i>bawiłem się</i>	<i>będę się trudził.</i>

Czy ze zmianą czasu zmienia się f o r m a słowa?

5. T r y b y.

79. W podanych niżej grupach zdań rozpoznaj słowa osobowe i zastanów się, na czym polega różnica w ich znaczeniu:

- Władziu, pożycz mi ołówka!
- Pożyczyłbym ci, gdybym go miał.
- A wczoraj mi pożyczyłeś.
- Tak, ale drugiego już nie mam.
- Ach, prawda! Zgubiłem go i nie oddałem!
- Więc szanuj cudze rzeczy! Gdybyś mi ołówek oddał, pożyczyłbym ci go chętnie.

*

80. W urywku, wybranym z „Wypisów”, rozpoznaj słowa osobowe i powiedz, w jakim każde z nich zostało użyte trybie.

*

81. Zmień w słowach osobowych tryb orzekający na przypuszczający:

Jakże będę szczęśliwy, jeśli mi kto pomoże zrobić to zadanie. Czy nie wyszukasz mi kogoś, kto mi wytłumaczy, jak je należy rozwiązać? Bardzo będę ci za to wdzięczny.

A może ty mi pomożesz? Czy potrafisz? Nie zapomnę ci nigdy tej przysługi. Bez czyjejś pomocy nie dam sobie rady, choć będę się męczył do samego wieczora. A jedna właściwa wskazówka pokaże mi drogę wyjścia.

82. Zmień, gdzie należy, tryb przypuszczający na tryb rozkazujący bądź orzekający:

Nie siedziałbyś tak beczynnie! Zabrałbyś się do jakiejś roboty! Przestałoby ci się nudzić. Czy nie zaszedłbyś do mnie? Poczytalibyśmy razem, powtórzylibyśmy sobie lekcje, a potem zagrałibyśmy w piłkę.

83. W podanych niżej zdaniach zmień: 1) tryb orzekający na tryb przypuszczający i rozkazujący, 2) tryb przypuszczający na tryb orzekający i rozkazujący i 3) tryb rozkazujący na tryb orzekający i przypuszczający:

- | | | |
|--------------|------------------|----------------|
| 1) a. mówisz | 2) a. grałbyś | 3) a. spróbuj! |
| piszesz | śpiewałbyś | staraj się! |
| czytasz | bawiłbyś się | pracuj! |
| b. mówicie | b. gralibyście | b. spróbujcie! |
| piszecie | śpiewalibyście | starajcie się! |
| czytacie | bawilibyście się | pracujcie! |

Czy ze zmianą trybu zmienia się forma słowa?

6. S t r o n y.

84. Rozbierz podane niżej zdania. Jak się zachowuje wobec czynności, wyrażonej w orzeczeniu, podmiot, a jak dopełnienie:

- 1) a. *Pies gonit zająca.*
 b. *Pies złapał zająca.*
 c. *Pies udusił zająca.*
- 2) a. *Antoś uderzył psa.*
 b. *Antoś podrażnił psa.*
 c. *Pies ukąsił Antosia.*

Kto tutaj wykonywa czynność, a kto ją odbiera? Kto jest czynny, a kto — bierny?

85. Porównaj zestawione niżej zdania. Na czym polega ich przemiana?

- 1) a. *Antoś uderzył psa.*
 b. *Pies był uderzony przez Antosia.*
- 2) a. *Pies ukąsił Antosia.*
 b. *Antoś został ukąszony przez psa.*

Czem jest wyraz *pies* w zdaniu 1a, a czym jest ten wyraz w zdaniu 1b?

Czem jest wyraz *Antoś* w zdaniu 2a, a czym jest ten wyraz w zdaniu 2b?

Czy w zdaniach 1a i 2a podmiot jest czynny, czy bierny?

A jaki jest podmiot w zdaniach 1b i 2b?

*

86. Podane niżej zdania przekształć w ten sposób, żeby dopełnienie zmieniło się w nich na bierny podmiot:

- 1) a. *Maciej naostrzył kosę.*
 b. *Maciej skosił żyto.*
 c. *Maciej zebrał żyto.*
 d. *Maciej zwiózł żyto.*

- 2) a. *Maciejowa gotuje wodę.*
b. *Maciejowa obrała ziemniaki.*
c. *Maciejowa przygotowuje obiad.*
d. *Maciejowa już uprała bieliznę.*

*

87. W urywku, wybranym z „Wypisów”, rozpoznaj słowa i powiedz, czy są użyte w stronie czynnej czy biernej.

7. Słowa dokonane i niedokonane.

88. W podanych niżej grupach zdań rozpoznaj słowa osobowe. Na czym polega różnica w ich znaczeniu?

- 1) *Nadchodził wieczór, nadeszła już godzina szósta.*
- 2) *Ja dopiero pisałem swoje wypracowanie, a tyś je już napisał.*
- 3) *Tyś się już nauczył wierszy, a ja się dopiero ich uczyłem.*
- 4) *Tyś już narysował mapę, a ja ją dopiero rysowałem.*

*

89. W urywku, wybranym z „Wypisów”, rozpoznaj słowa i powiedz, jaką każde z nich oznacza czynność: dokonaną czy niedokonaną.

*

90. Zmień w tym urywku słowa dokonane na niedokonane i odwrotnie:

Słońce zachodziło. Kończył się dzień, a wraz z nim ustawała dzienna praca. Ucichły ptaki w lasach. Ludzie

powrócili z pól. Zdaleka rozległ się głos dzwonu kościelnego. To dzwonili na Anioł Pański. Ten i ów przystanął, zdejmował czapkę i zapadał na chwilę w modlitwę. Na niebie pokazały się pierwsze gwiazdy. Ziemię ogarnęły cisza i spokój. Nadszedł pogodny, letni wieczór.

PRZYPOMNIENIE WIADOMOSCI O GŁOSKACH.

I. WYRAZ, SYLABA I GŁOSKA.

91. Przeczytaj te wyrazy głośno i dobitnie, wyodrębniając wyraźnie części, na które je rozkładasz przy wymawianiu:

- | | | |
|-----------------|-------------------|------------------|
| 1) <i>chata</i> | 2) <i>dojrzeć</i> | 3) <i>burka</i> |
| <i>chałupa</i> | <i>zajrzyć</i> | <i>palto</i> |
| <i>pałac</i> | <i>wyrzecz</i> | <i>kołnierz.</i> |

92. Wymów wolno i rozpoznaj, z ilu sylab składa się każdy z następujących wyrazów:

- | | | |
|-----------------|------------------|------------------|
| 1) <i>zboże</i> | 2) <i>ziarno</i> | 3) <i>pole</i> |
| <i>żyto</i> | <i>mąka</i> | <i>łąka</i> |
| <i>pszenica</i> | <i>kasza</i> | <i>rżysko</i> |
| 4) <i>las</i> | 5) <i>brzoza</i> | 6) <i>kuźnia</i> |
| <i>bór</i> | <i>sosna</i> | <i>kowal</i> |
| <i>gaj</i> | <i>jodła</i> | <i>młot.</i> |

93. Rozłóż te wyrazy na sylaby, a potem każdą sylabę rozłóż na głoski:

- | | |
|----------------|----------------|
| 1) <i>Adam</i> | 2) <i>Staś</i> |
| <i>Ewa</i> | <i>Wojtuś</i> |
| <i>Oleś</i> | <i>Wicus.</i> |

II. GŁOSKA A LITERA.

94. Wymów te wyrazy wolno i wyraźnie tak, żeby każdą głoskę było słyszeć osobno:

- 1) *dłoń* — *dłonie* 2) *rzeka* 3) *śledź* — *śledzie*
oś — *osie* *rzepa* *gwóźdź* — *gwoździe*.

Przyjrzyj się tym wyrazom i policz, ile w każdym z nich jest liter.

95. Czy liczba głosek wyrazu wymówionego zawsze odpowiada liczbie liter tego samego wyrazu napisanego? Skąd to pochodzi?

96. Czy głoska i litera to jedno i to samo?

Jakim zmysłem rozpoznajemy głoski? Jakim zmysłem rozpoznajemy litery?

W jaki sposób wytwarzamy głoski? W jaki sposób wytwarzamy litery?

III. SAMOGŁOSKA A SPÓŁGŁOSKA.

97. Rozłóż te wyrazy na sylaby, a potem policz, ile głosek jest w każdej sylabie:

- 1) *oko* 2) *ulica* 3) *Irenka*.
 ucho *aleja*
 echo

98. Przepisz i podkreśl litery, znaczące samogłoski.

Kraków leży nad Wisłą, na lewym jej brzegu. Nad całym grodem panuje zamek, zbudowany na pagórku Wawelu. Tuż obok zamku widać katedrę.

99. Z zadania poprzedniego wypisz 9 liter, znaczących samogłoski tak, żeby żadna z nich nie powtarzała się dwa razy. Wymów samogłoski, znaczone temi literami.

100. Jaką samogłoskę znaczymy w piśmie polskim w sposób dwojaki?

O Z D A N I U

I. ZDANIA BEZPODMIOTOWE.

§ 1. Kiedy słyszymy takie zdania, jak:

1) *Wacek / pisał mi o tobie.*

2) *Stefek / opowiadał mi o tobie,*

to odrazu wyróżniamy w nich obie podstawowe ich części: podmiot i orzeczenie, bez trudu rozpoznajemy w każdym z nich osobę podmiotu i czynność, wyrażoną w orzeczeniu, którą wykonywa osoba podmiotu. Inaczej w takich zdaniach, jak:

Pisano mi o tobie.

Opowiadano mi o tobie.

Tutaj także wyróżniamy czynności, wyrażone w orzeczeniu, ale trudno nam odszukać osobę podmiotu.

Podobnie w zdaniach: *grzmi, błyska się, padało, było mi zimno* nie możemy znaleźć podmiotu. Takie zdania bez podmiotu nazywamy zdaniami **bezpodmiotowymi**.

II. RÓWNOWAŻNIKI ZDANIA.

§ 2. Niekiedy myśli i uczucia swoje wyrażamy nie całymi zdaniami, lecz oddzielnymi wyrazami lub ich połączeniami. Np.

- 1) *Za mną, chłopcy!*
- 2) *U nas, chwała Bogu, takie obyczaje.*
- 3) *Baczność! Na ramię broń! Naprzód!*
- 4) *Ach, jak mi miło!*
- 5) *W co się bawicie? — W piłkę.*

Grupa wyrazów w przykładzie pierwszym wyraża mniej więcej tę samą myśl, którą moglibyśmy wyrazić w zdaniu: *Ruszajcie za mną, chłopcy!*, zdaniem jednak nie jest, bo nie ma ani podmiotu, ani orzeczenia.

Grupa wyrazów: *U nas, chwała Bogu, takie obyczaje*, wyraża myśl, którą również możnaby wyrazić całym zdaniem: *u nas, chwała Bogu, panują takie obyczaje*, zdaniem jednak nie jest, bo niema w niej orzeczenia. Tak samo wyrazy: *Baczność! Na ramię broń! Naprzód!* zdaniami nie są, bo nie mają ani orzeczenia, ani podmiotu. W czwartym przykładzie przez *ach* w najogólniejszy sposób wyrażamy to samo uczucie, które dokładnie i szczegółowo zostało wyrażone w zdaniu: *jak mi miło*.

W przykładzie piątym wyrażenie: *w piłkę* zastępuje zdanie: *bawimy się w piłkę*.

Wyrazy lub połączenia wyrazów, które, nie tworząc zdania, posiadają jednak treść jego, nazywają się **równoważnikami zdania**.

§ 3. W roli równoważników zdania występować mogą:

- 1) wykrzykniki, np. *o!*, *ach!*, *ej!*, *oj!*
- 2) wołacze, np. *mój drogi!*, *Stasiu!*
- 3) inne wyrazy lub ich połączenia, np. *pożar! ratunku! do pomp!*

III. ZDANIA ZŁOŻONE WSPÓŁRZĘDNE I PODRZĘDNE.

§ 4. Przyjrzyjmy się podanym niżej zdaniom:

1) *Jaś i Antoś czytają.*

Jaś czyta i Antoś czyta także.

2) *Jaś powrócił wieczorem.*

Jaś powrócił, kiedy już był wieczór.

Wyrazy *Jaś i Antoś* w zdaniu: *Jaś i Antoś czytają* są oba podmiotami, odgrywają w zdaniu jednakową rolę, są więc względem siebie równorzędne czyli **współrzędne**.

W takim samym związku pozostają względem siebie zdania pojedyncze, składające się na zdanie złożone: *Jaś czyta i Antoś czyta także*. Jest to związek **współrzędny**. Zdania, które są nim związane, są od siebie niezależne. Takie zdania nazywamy **współrzędnymi**.

Zdanie złożone, składające się ze zdań współrzędnych, jest zdaniem **złożeniem współrzędnym**.

Inny jest związek, łączący wyrazy: *powrócił wieczorem* w zdaniu: *Jaś powrócił wieczorem*. W grupie wyrazów: *powrócił wieczorem* wyraz *powrócił* jest wyrazem głównym, a wyraz *wieczorem* — określeniem. Nie są więc wyrazy równorzędne, tylko jeden jest **nadrzędny**, a drugi zależny, **podrzędny**. Takie połączenie wyrazów nazywamy związkiem **podrzędnym**.

W takim samym związku pozostaje z wyrazem *powrócił* zdanie: *kiedy już był wieczór*. Zdanie to tak samo, jak wyraz *wieczorem*, jest określeniem wyrazu *powrócił*, jest to więc zdanie **podrzędne**, a zdanie, w którym jest wyraz *powrócił*, jest zdaniem **nadrzędnym**.

Zdanie złożone, składające się ze zdania nadrzędnego i podrzędnego, jest zdaniem **złożeniem podrzędnym**.

IV. ZDANIE GŁÓWNE I ZDANIA POBOCZNE.

§ 5. Zdanie: *Przyjdź do mnie dzisiaj, żeby mi opowiedzieć, jak spędziłeś lato* składa się z trzech zdań:

- 1) *Przyjdź do mnie dzisiaj,*
- 2) *żeby mi opowiedzieć,*
- 3) *jak spędziłeś lato.*

Pierwsze dwa zdania pozostają z sobą w związku podrzędnym; zdanie pierwsze jest nadrzędne, a zdanie drugie — podrzędne. Zdanie drugie z trzeciem łączy się także podrzędnie; zdanie drugie jest nadrzędne, a zdanie trzecie podrzędne. Zdanie drugie jest więc jednocześnie podrzędne i nadrzędne: jest nadrzędne względem zdania trzeciego, a podrzędne względem zdania pierwszego. Zdanie trzecie jest tylko zdaniem podrzędnym, a zdanie pierwsze — tylko zdaniem nadrzędnym i dlatego nazywa się **głównem**, bo odgrywa główną rolę w zdaniu złożonym. W przeciwieństwie do niego wszystkie inne zdania, wchodzące w skład zdania złożonego, nazywamy zdaniami **pobocznymi**.

Jeśli zdanie złożone składa się tylko z dwóch zdań, to zdanie nadrzędne jest głównem, a podrzędne — pobocznem.

O W Y R A Z A C H.

I. PRZYPOMNIENIE WIADOMOŚCI O CZĘŚCIACH MOWY.

§ 6. Przypatrując się podanym wyżej zdaniom, widzieliśmy, że się one składają z wyrazów. Wyrazy te mają najrozmaitsze znaczenie. Jedne oznaczają ludzi, zwierzę-

ta, rośliny i rzeczy, np. *uczeń, koń, pies, sosna, dom*, inne — właściwości, czynności lub stany ludzi, zwierząt, roślin i rzeczy, np. *Dobry przyjaciel kocha i pomaga przyjacielowi*. Są także wyrazy, które oznaczają różne okoliczności, towarzyszące czynnościom, stanom bądź właściwościom ludzi, zwierząt, roślin lub rzeczy, np. *Prawie cała wieś już spała spokojnie i cicho*. Są wreszcie wyrazy pomocnicze, zapomoćą których łączymy części zdania, np. *ojciec i syn poszli na spacer*.

§ 7. Wyrazy, oznaczające ludzi, zwierzęta, rośliny lub rzeczy, to **rzeczowniki**, np. *wódz, żołnierz, koń, orzeł, dąb, żyto, dom, okno, słońce, wiatr...* Rzeczowniki odpowiadają na pytania: *kto? co?* Wyrazy, które oznaczają właściwości ludzi, zwierząt, roślin lub rzeczy, to **przymiotniki**, np. *wielki wódz, waleczny żołnierz, piękny koń, stary dąb, gęste żyto, wysoki dom, jasne słońce, silny wiatr, ostry mróz...* Przymiotniki odpowiadają na pytania: *jaki? jaka? jakie?*

Wyrazy, które oznaczają czynności bądź stany ludzi, zwierząt, roślin lub rzeczy, to **czasowniki**, np. *Pracowałem, teraz odpoczywam, zjem kolację i będę spał*. Czasowniki odpowiadają na pytania: *co robi? co się dzieje?*

Wyrazy nieodmienne, które oznaczają różne okoliczności, to **przysłówki**, np. *Gęste chmury nagle załoniły prawie całe niebo*. Przysłówki odpowiadają na pytania: *gdzie? skąd? dokąd? kiedy? jak?*

Wyrazy, które oznaczają ilość lub kolejne następstwo ludzi, zwierząt, roślin bądź rzeczy, to **liczebniki**, np. *cztery dni, czwarty dzień*.

Wyrazy, których używamy zamiast rzeczowników, przymiotników lub przysłówków, są **zaimkami**, np. *Józio czyta książkę i on czyta także. Józio ma ładną książkę, a on ma taką samą. Józio czyta pilnie i on czyta tak samo.*

Zaimki: *ja, ty* oznaczają osoby, które biorą udział w rozmowie. Zaimek *ja* oznacza osobę, która mówi; zaimek *ty* oznacza osobę, do której się mówi.

Osobę, która mówi, nazywamy **pierwszą**, a osobę, do której się mówi, nazywamy **drugą**. Osobę, o której się mówi, nazywamy **trzecią**.

Zaimki: *ja, my* są zaimkami **pierwszej osoby**, zaimki: *ty, wy* są zaimkami **drugiej osoby**. Zaimkami trzeciej osoby są zaimki: *on, ona, ono, oni, one*.

Wyrazy, które w ogólnikowy sposób wyrażają jakieś uczucia lub naśladują dźwiękowo jakieś głosy lub szybkie ruchy, to **wykrzykniki**, np. 1) *ach!, ej!, aj!...* 2) *hop-hop!, bęc! bim-bam! pif-paf! fajt...*

Wyrazy, które łączą części mowy w zdaniu, są **spójnikami** lub **przyimkami**, np. *Pilny i uważny uczeń zasługuje na pochwałę. Władzio i Józio są pilni. Obaj siedzą na lekcjach grzecznie i uważnie. W niedziele i w święta bawią się z kolegami.* Spójniki, jak np. *i*, mogą łączyć wszystkie części mowy, a przyimki, jak np. *na, w, z*, występują tylko przy rzeczownikach lub zaimkach rzeczownych. Spójniki mogą łączyć nie tylko części zdania, lecz także całe zdania, np. *Zawiniłem, więc cię przepraszam. Zrobiłem źle, a chciałem zrobić dobrze. Przysięgam, że się poprawię.* Przyimki łączą tylko części zdania.

II. PRZYPOMNIENIE WIADOMOŚCI O DEKLINACJI.

1. Deklinacja rzeczowników.

§ 8. Wiemy już o tem z poprzednich lat nauki, że rzeczowniki odmieniają się podług przypadków i liczb. Spostrzegamy to zresztą w mowie prawie co chwila. Oto kilka zdań:

W naszym mieście są dwie szkoły, jedna męska, a druga żeńska. Ja chodzę do szkoły dla chłopców, a moja siostra uczy się w szkole dla dziewczynek. Ja się uczę w klasie szóstej, a moja siostra chodzi do klasy czwartej. Moja szkoła jest w Rynku, a szkoła siostry znajduje się w bocznej ulicy. Każde z nas bardzo swoją szkołę lubi. Ja zawsze odprowadzam siostrę do szkoły i nieraz pomagam siostrze w nauce.

W urywku tym wyrazy: *szkoła, klasa, siostra* zmieniają się zależnie od tego, w jakim są użyte przypadku czy liczbie.

§ 9. Odmianę rzeczowników według przypadków nazywamy **deklinacją**. W deklinacji rzeczowników odróżniamy siedem przypadków w liczbie pojedynczej i siedem tych samych przypadków w liczbie mnogiej: **mianownik, dopełniacz, celownik, biernik, wołacz, narzędnik i miejscownik**.

Każdy przypadek odpowiada na właściwe sobie pytania, tylko wołacz nie ma pytania:

mianownik: *kto? co?*

dopełniacz: *kogo? czego? czyj?*

celownik: *komu? czemu?*

biernik: *kogo? co?*

wołacz:

narzędnik: *kim? czym?*

miejscownik: *w (o, przy, na) kim? czym?*

§ 10. Każdy przypadek rzeczownika ma także właściwą sobie końcówkę. Z przykładów, przytoczonych wyżej (§ 8), widać, że naprzykład, rzeczowniki: *szkoła, klasa, siostra* mają różne końcówki, zależnie od tego, w jakich zostały użyte przypadkach. Rzeczownik *siostra* ma w dopełniaczu liczby pojed. końcówkę *-y* (*siostry*), w celowniku l. pojed. końcówkę *-e* (*siostrze*), a w bierniku l. pojed. końcówkę *-ę* (*siostrę*). Rzeczownik *szkoła* ma w mianowniku l. pojed. końcówkę *-a* (*szkoła*), a w mianowniku l. mnogiej końcówkę *-y* (*szkoły*), w bierniku l. pojed. ma końcówkę *-ę* (*szkołę*), a w miejscowniku l. pojed. końcówkę *-e* (*w szkole*). Tak samo rzeczownik *klasa* w różnych przypadkach ma różne końcówki: mianownik l. pojed. *klasa*, dopełniacz l. pojed. *klasy*, miejscownik l. pojed. *w klasie*.

§ 11. Każdy przypadek rzeczownika ma więc właściwe sobie pytanie i właściwą sobie końcówkę. Po tem pytaniu i po tej końcówce możemy go zawsze odróżnić od innych przypadków tego samego rzeczownika. Przede wszystkim jednak rozpoznajemy przypadki po właściwych im pytaniach, bo nieraz się zdarza, że różne przypadki mają jednakoową końcówkę. Np. *Nie mów koledze* (cel. l. pojed.) *źle o kole-dze* (miejsc. l. pojed.). — *Ona pracuje w domu* (mc. l. pojed.) *dla całego domu* (d. l. pojed.). — *Odwiedziłem dziś ojca* (b. l. pojed.), *a tyś ojca* (d. l. pojed.) *dawno nie widział.* — *Zapuściłem sieci* (b. l. mn.) *i już mam w sieci* (mc. l. pojed.)

rybę. — *Pojawiły się u nas myszy* (m. l. mn.), *a ja tak myszy* (d. l. mn.) *nie lubię*.

2. Deklinacja przymiotników.

§ 12. Przymiotniki tak samo, jak rzeczowniki, mają swoją deklinację. Np. *Pilny uczeń* (m. l. pojed.) *dobrze się uczy*. — *Pilni uczniowie* (m. l. mn.) *dobrze się uczą*. — *Pilnego ucznia* (b. l. pojed.) *lubią nauczyciele*. — *Pilnych uczniów* (b. l. mn.) *lubią nauczyciele*. — *Pilnemu uczniowi* (c. l. pojed.) *nauczyciel ufa*. — *Pilnym uczniom* (c. l. mn.) *nauczyciel ufa*. — *Z pilnym uczniem* (n. l. pojed.) *miło pracować*. — *Z pilnymi uczniami* (n. l. mn.) *miło pracować*. — *O pilnym uczniu* (mc. l. pojed.) *miło rozmawiać*. — *O pilnych uczniach* (mc. l. mn.) *miło rozmawiać*.

Przymiotniki tak samo, jak rzeczowniki, odmieniają się przez przypadki i liczby, widać tylko, że końcówki przypadkowe w deklinacji przymiotników są inne, niż w deklinacji rzeczowników.

Przymiotniki mają tak samo, jak rzeczowniki, swoją deklinację, ale deklinacja ta jest inna, niż deklinacja rzeczowników.

§ 13. Jeżeli w przykładach, przytoczonych w § 12, rzeczownik męski *uczeń* zastąpimy rzeczownikiem żeńskim *uczennica*, to przymiotnik *pilny* zmieni swoją postać na *pilna*, przybierając inną końcówkę. Inne końcówki wystąpią także w pozostałych przypadkach tak w liczbie pojedynczej, jak mnogiej. Wszystkie te zmiany zależą od zmiany rodzaju. W deklinacji przymiotników odróżniać więc musimy, prócz przypadków i liczb, także rodzaj.

3. Deklinacja zaimków.

§ 14. Zaimków używamy w zastępstwie rzeczowników, przymiotników lub przysłówków (§ 7). Zaimki **rzeczowne** i **przymiotne**, zastępujące rzeczowniki i przymiotniki, tak, jak rzeczowniki i przymiotniki, odmieniają się i mają właściwą sobie **deklinację**. Np. *Lato tego roku było bardzo brzydkie. Zato mamy w tym roku prześliczną jesień. Takiej jesieni nie pamiętam. Każdy gospodarz krząta się koło swojego gospodarstwa, każdy ma swoją pracę i swoje kłopoty. W każdym gospodarstwie ludzie przygotowują się do zimy. Ten kopie kartofle, tamten orze, a tamten sieje. Temu wypadła na dzisiaj taka, a tamtemu inna praca. W tem gospodarstwie pracują dziś w domu, a w tamtem na polu.*

§ 15. Zaimki **przysłowne**, zastępujące przysłówki, tak samo, jak przysłówki, są **nieodmienne**, np. *jak? tak, gdzie? tu, tutaj, tam...* (porównaj: *dobrze, źle, ciepło, zimno...*).

4. Deklinacja liczebników.

§ 16. Liczebniki tak, jak rzeczowniki, przymiotniki i zaimki, mają swoją **deklinację**. Np. *Przed dwoma dniami umówiliśmy się na wspólny spacer. Miałeś przyjść do mnie o godzinie czwartej. Przyszedłem do domu o dwie godziny wcześniej i czekałem do owej umówionej godziny czwartej. Czekałem cierpliwie. Wreszcie zegar wybił czwartą godzinę. Dłużej czekać nie mogłem. Po dwóch godzinach czekania wyszedłem. Już czwarty raz robisz mi tę przykrość, już czwartego terminu nie dotrzymujesz!*

III. CZASOWNIK.

1. Cztery główne odmianki czasownika.

§ 17. Przyjrzyjmy się czasownikom w przytoczonych tu zdaniach: *Ja piszę i ty piszesz. — Ja pisałem, a ty rysowałeś. — Ty grześ, a ja tańczyłem. — Wy spaliście, a my pracowaliśmy. — Ty się śpieszysz, a oni się ociągają. — Wy się cieszyście, a oni się smucą. — My się śmiejemy, a wy płaczecie. — Ludzie czasem się śmieją, a czasem płaczą, czasem się cieszą, a czasem się smucą.*

Czasowniki zmieniają swoje końcówki, zależnie od tego, jaki wyraz jest w podmiocie. Jeżeli w podmiocie jest zaimek pierwszej osoby: *ja*, to czasownik w orzeczeniu ma inną końcówkę, niż wtedy, kiedy w podmiocie jest zaimek drugiej osoby: *ty*, a jeszcze inną końcówkę ma wtedy, kiedy w podmiocie jest zaimek trzeciej osoby: *on* lub jakiś rzeczownik.

Te zmieniające się wraz ze zmianą osoby podmiotu końcówki czasownika nazywamy **końcówkami osobowymi**, a czasowniki, które mają końcówki osobowe, nazywamy **słowami osobowymi**. Czasowniki: *piszę, piszesz*, (on) *pisze, piszemy, piszecie*, (oni) *piszą* są słowami osobowymi.

§ 18.

- 1) *Patrzyliśmy na zachodzące słońce.*
- 2) *Przyglądaliśmy się zachodzącemu słońcu.*
- 3) *Zachodzące słońce rzucało żółte promienie.*
- 4) *Dach złocił się w promieniach zachodzącego słońca.*
- 5) *W zachodzącym słońcu wszystko się złociło.*

6) *Patrzyliśmy na zachodzący księżyc i zachodzące gwiazdy.*

Czasowniki, jak widzimy, mogą się odmieniać także przez przypadki, liczby i rodzaje. Są one wtedy czemś pośredniem między słowami a przymiotnikami. Oznaczają czynności lub stany, tak, jak słowa, a odmieniają się przez przypadki, liczby i rodzaje, jak przymiotniki czyli przymiotne imiona. Dlatego nazywamy je **imiesłowami przymiotnikowymi**, albo **odmiennymi**.

§ 19. 1) *Czytałem i uczyłem się.*

Czytając, uczyłem się.

2) *Czytałeś i uczyłeś się.*

Czytając, uczyłeś się.

3) *Uczeń czytał i uczył się.*

Uczeń, czytając, uczył się.

4) *Czytaliśmy i uczyliśmy się.*

Czytając, uczyliśmy się.

5) *Poznałem swój błąd i starałem się go poprawić.*

Poznaawszy swój błąd, starałem się go poprawić.

6) *Poznałeś swój błąd i starałeś się go poprawić.*

Poznaawszy swój błąd, starałeś się go poprawić.

7) *Poznaliście swój błąd i staraliście się go poprawić.*

Poznaawszy swój błąd, staraliście się go poprawić.

Czasowniki: *czytając, poznaawszy* nie odmieniają się. Takie, jak przytoczone, nieodmienne czasowniki nazywamy **nieodmiennymi imiesłowami**.

Imiesłowy nieodmienne zbliżają się swem znaczeniem do przysłówków i dlatego je nazywamy także **imiesłowami przysłówkowymi**.

Imiesłowy takie, jak *czytając*, oznaczają czynności współczesne z czynnością słowa osobowego, a imiesłowy takie, jak *poznawszy*, oznaczają czynności wcześniejsze od czynności słowa osobowego.

§ 20. 1) *Ja czytam i ty czytasz.*

Ja lubię czytać i ty lubisz czytać.

2) *Ja śpiewam i wy śpiewacie.*

Ja uczę się śpiewać i wy uczycie się śpiewać.

3) *My pracujemy i oni pracują.*

My lubimy pracować i oni lubią pracować.

Czasowniki takie, jak: *czytać, śpiewać, pracować*, oznaczają tak samo, jak inne czasowniki, czynności bądź stany, ale się nie odmieniają; takie nieodmienne czasowniki nazywają się **bezokolicznikami**.

2. O s o b y.

§ 21. Rozróżniamy trzy osoby: **pierwszą, drugą i trzecią** (ob. § 17). Osoby pierwszej używamy wtedy, kiedy w podmiocie zdania jest zaimek osoby pierwszej: *ja, my*, osoby drugiej używamy wtedy, kiedy w podmiocie zdania jest zaimek osoby drugiej: *ty, wy*, a osoby trzeciej używamy wtedy, kiedy w podmiocie zdania jest zaimek osoby trzeciej: *on, oni* lub jakiś rzeczownik, np. *Ja piszę, ty piszysz i on pisze. Ja czytam, ty czytasz i on czyta.*

Każda osoba, jak widzimy, ma właściwą sobie końcówkę. Te końcówki osobowe nazywamy **formami osoby**.

3. L i c z b y.

§ 22. 1) *Ja piszę, ty piszesz i on pisze.*

My piszemy, wy piszecie i oni piszą.

2) *Ja czytam, ty czytasz i on czyta.*

My czytamy, wy czytacie i oni czytają.

Słowo osobowe odmienia się także podług liczb, w każdej osobie są inne końcówki w liczbie **pojedynczej**, a inne — w liczbie **mnogiej**.

4. C z a s y.

§ 23. Czynności i stany, oznaczane przez czasowniki, odnosimy zawsze do jakiegoś czasu, np. *Ja odrobiłem swoje zadanie wczoraj, ty je odrabiasz teraz, a on je będzie odrabiał dopiero jutro.*

W słowie polskiem rozróżniamy trzy podstawowe czasy: **teraźniejszy**, **przeszły** i **przyszły**. Czas teraźniejszy zaznacza, że czynność lub stan odbywają się w chwili, kiedy się o nich mówi, np. *Teraz piszę swoje zadanie. Ja mówię, a wy słuchacie.*

Czas przeszły zaznacza, że czynność lub stan, oznaczony w słowie, dokonany się przed chwilą, w której się o nich mówi, np. *Pisałem swoje zadanie wczoraj. Ja mówiłem, a wy słuchaliście.*

Czas przyszły zaznacza, że czynność lub stan, oznaczony w słowie, mają dopiero nastąpić po chwili, w której się o nich mówi, np. *On będzie pisał swoje zadanie dopiero jutro. — Ja będę mówił, wy będziecie słuchali.*

§ 24. Przypatrzmy się, jak wyglądają słowa, użyte w formach różnych czasów.

Czas teraźniejszy. Czas przeszły. Czas przyszły.

Liczba pojedyncza.

1 os. piszę	pisałem	będę pisał (pisać)
2 os. piszesz	pisałeś	będziesz pisał (pisać)
3 os. pisze	pisał	będzie pisał (pisać)

Liczba mnoga.

1 os. piszemy	pisaliśmy	będziemy pisali (pisać)
2 os. piszecie	pisaliście	będziecie pisali (pisać)
3 os. piszą	pisali	będą pisali (pisać)

Czas teraźniejszy. Czas przeszły. Czas przyszły.

Liczba pojedyncza.

1 os. mówię	mówiłem	będę mówił (mówić)
2 os. mówisz	mówiłeś	będziesz mówił (mówić)
3 os. mówi	mówił	będzie mówił (mówić)

Liczba mnoga.

1 os. mówimy	mówiliśmy	będziemy mówili (mówić)
2 os. mówicie	mówiliście	będziecie mówili (mówić)
3 os. mówią	mówili	będą mówili (mówić)

Czas teraźniejszy. Czas przeszły. Czas przyszły.

Liczba pojedyncza.

1 os. słucham	słuchałem	będę słuchał (słuchać)
2 os. słuchasz	słuchałeś	będziesz słuchał (słuchać)
3 os. słucha	słuchał	będzie słuchał (słuchać)

Liczba mnoga.

1 os. słuchamy	słuchaliśmy	będziemy słuchali (słuchać)
2 os. słuchacie	słuchaliście	będziecie słuchali (słuchać)
3 os. słuchają	słuchali	będą słuchali (słuchać)

Jak widać, słowa osobowe zmieniają swój wygląd czyli formę, zależnie od tego, w jakim używamy ich czasie.

5. T r y b y.

- § 25. 1) *Przeczytałeś tę książkę.*
Przeczytałbyś tę książkę, gdybyś się nią
zaciekawił.
Przeczytaj tę książkę!
2) *Spałeś smacznie.*
Spałbyś smacznie, gdybyś się miał gdzie
położyć.
Śpij smacznie!

Używając słów: *przeczytałeś, spałeś*, zaznaczamy, że czynność i stan, oznaczony w słowie, odbyły się rzeczywiście. Przeciwnie, gdy używamy słów: *przeczytałbyś, spałbyś*, zaznaczamy, że czynności i stanu, oznaczonego w słowie, w rzeczywistości nie było, że były one tylko możliwe, że stałyby się rzeczywistością tylko przy zachowaniu pewnych okoliczności.

Gdy wreszcie używamy takich form, jak *przeczytaj, śpij*, zaznaczamy, że chcemy, aby czynność lub stan, oznaczony w słowie, się spełniły.

Możemy więc w słowach osobowych w różny sposób oznaczać czynności i stany. Te różne sposoby oznaczenia czynności i stanów nazywamy **trybami**.

Tryb, przez który zaznaczamy, że czynność lub stan, oznaczone w słowie, są rzeczywiste, jest trybem **orzekającym**, bo przy pomocy takiego trybu orzekamy o istnieniu czynności lub stanu.

Tryb, przez który zaznaczamy, że czynność lub stan, oznaczone w słowie, są tylko możliwe, przypuszczalne, a nie rzeczywiste, jest trybem **przypuszczającym**.

Tryb, przy pomocy którego zaznaczamy, że chcemy i rozkazujemy, aby czynność lub stan, oznaczony w słowie, się spełniły, jest trybem **rozkazującym**.

§ 26. Przypatrzmy się, jak wyglądają formy różnych trybów:

Tryb orzekający.		Tryb przypuszcz.	Tryb rozkaz.
Cz. ter.	czytasz	czytałbyś	} czytaj
Cz. przeszł.	czytałeś	czytałbyś był	
Cz. przyszł.	będziesz czytał		
Cz. ter.	śpisz	śpałbyś	} śpij
Cz. przeszł.	śpałeś	śpałbyś był	
Cz. przyszł.	będziesz spał		

Jak widać, słowa osobowe zmieniają swój wygląd czyli formę zależnie od tego, w jakim używamy ich trybie.

6. S t r o n y.

§ 27. 1) a. *Jan* | *skosił trawę*.

b. *Trawa* | *jest skoszona*.

2) a. *Maciej* | *zawiózł chorego do miasta*.

b. *Chory* | *został zawieszony do miasta*.

W zdaniu 1 a. oznajmiamy, że osoba, wyrażona w podmiocie (*Jan*), wykonała czynność, oznaczoną w słowie orzeczenia (*skosił*), a rzecz, wyrażona w dopełnieniu (*trawę*), odebrała skutki tej czynności. *Jan* był czynny, działał, a *trawa* była bierna, poddała się czynności *Jana*, odebrała jej skutki. Podobnie w zdaniu 2 a. oznajmiamy, że osoba, wyrażona w podmiocie (*Maciej*), była czynna, działała, a osoba, wyrażona w dopełnieniu (*chorego*), poddała się tej czynności, odebrała jej skutki, czyli była bierna.

W obu więc zdaniach (1 a. i 2 a.) podmiot jest **czynny**, bo wyraża osobę czynną, działającą, a dopełnienie jest **bierno**, bo wyraża osobę bądź rzecz, które się poddają

czynności, wyrażonej w orzeczeniu, biorą na siebie jej skutki.

Inaczej w zdaniach 1b i 2b. Tutaj podmiotami są te same wyrazy, które w zdaniach poprzednich były dopełnieniami. Osoba i rzecz, wyrażone przez te podmioty (*chory, trawa*), tak samo, jak w dopełnieniach, nie wykonują, lecz poddają się czynnościom, oznaczonym w słowie. Tutaj więc podmioty są **bierno**, bo wyrażają osobę i rzecz, które biorą na siebie skutki czynności, wyrażonej w orzeczeniu.

Przy takiej zamianie podmiotu czynnego na bierny zmienia się także forma słowa osobowego: w pierwszym wypadku ma **stronę czynną**, a w drugim **stronę bierną**.

§ 28. Jak wygląda strona czynna, a jaki wygląd ma strona bierna?

- 1) a. *Jan | ściął drzewo.*
b. *Drzewo | zostało ścięte.*
- 2) a. *Maciej | obsiał pole.*
b. *Pole | zostało obsiane.*
- 3) a. *Słońce | ogrzewa ziemię.*
b. *Ziemia | jest ogrzewana przez słońce.*
- 4) a. *Jan | buduje chałupę.*
b. *Chałupa | buduje się.*

Jak widać, słowa, użyte w stronie czynnej, mają inny wygląd czyli inną formę, niż słowa, użyte w stronie biernej.

7. Słowa dokonane i niedokonane.

- § 29. 1) *O godzinie siódmej wieczorem ja jeszcze odrabiałem swoje lekcje, a on je już odrobił.*

- 2) *Ja dopiero kończyłem swoje zadanie, a on je już skończył.*
- 3) *O godzinie dziewiątej ja już zasnąłem, a on dopiero zasypiał.*

Jedne słowa oznaczają czynności i stany dokonane, a inne — niedokonane. Mamy więc słowa **dokonane i niedokonane**. Słowa: *odrobił, skończył, zasnąłem* są dokonane, a słowa: *odrabiałem, kończyłem, zasypiał* są słowami niedokonanymi.

8. O d m i a n a c z a s o w n i k a .

§ 30. Czasownik, jak widzieliśmy, może występować w czterech **odmiankach**, jako:

- 1) słowo osobowe,
- 2) imiesłów odmienny,
- 3) imiesłów nieodmienny,
- 4) bezokolicznik.

Każda z tych odmianek ma, jak wiemy, właściwe sobie formy. Wszystkie te formy, połączone w jedną całość, tworzą odmianę, czyli **konjugację** czasownika.

§ 31. Oto kilka przykładów konjugacji czasowników:

A. SŁOWO OSOBOWE.

1. Tryb orzekający.

Czas teraźniejszy.

L. poj.	1 os.	piszę	mówię	czytam
	2	piszesz	mówisz	czytasz
	3	pisze	mówi	czyta

L. mn.	1 os.	<i>piszemy</i>	<i>mówimy</i>	<i>czytamy</i>
	2	<i>piszecie</i>	<i>mówicie</i>	<i>czytacie</i>
	3	<i>piszą</i>	<i>mówią</i>	<i>czytają.</i>

Czas przeszły.

L. poj.	1 os.	<i>pisałem</i>	<i>mówiłem</i>	<i>czytałem</i>
	2	<i>pisałeś</i>	<i>mówiłeś</i>	<i>czytałeś</i>
	3	<i>pisał</i>	<i>mówił</i>	<i>czytał</i>
L. mn.	1 os.	<i>pisaliśmy</i>	<i>mówiliśmy</i>	<i>czytaliśmy</i>
	2	<i>pisaliście</i>	<i>mówiliście</i>	<i>czytaliście</i>
	3	<i>pisali</i>	<i>mówili</i>	<i>czytali.</i>

Czas przyszły.

1.

L. poj.	1 os.	<i>będę pisał (pisać)</i>
	2	<i>będiesz pisał (pisać)</i>
	3	<i>będzie pisał (pisać)</i>
L. mn.	1 os.	<i>będziemy pisali (pisać)</i>
	2	<i>będziecie pisali (pisać)</i>
	3	<i>będą pisali (pisać)</i>

2.

L. poj.	1 os.	<i>będę mówił (mówić)</i>
	2	<i>będiesz mówił (mówić)</i>
	3	<i>będzie mówił (mówić)</i>
L. mn.	1 os.	<i>będziemy mówili (mówić)</i>
	2	<i>będziecie mówili (mówić)</i>
	3	<i>będą mówili (mówić)</i>

3.

L. poj.	1 os.	<i>będę czytał (czytać)</i>
	2	<i>będiesz czytał (czytać)</i>
	3	<i>będzie czytał (czytać)</i>

- L. mn. 1 os. będziemy czytali (czytać)
 2 będziecie czytali (czytać)
 3 będą czytali (czytać)

2. Tryb przypuszczający.

Czas teraźniejszy.

- L. poj. 1 os. pisał**by**m mówi**by**m czytał**by**m
 2 pisał**by**s mówi**by**s czytał**by**s
 3 pisał**by** mówi**by** czytał**by**
 L. mn. 1 os. pisałi**by**śmy mówili**by**śmy czytali**by**śmy
 2 pisałi**by**ście mówili**by**ście czytali**by**ście
 3 pisałi**by** mówili**by** czytali**by**.

Czas przeszły.

- L. poj. 1 os. był**by**m pisał był**by**m mówił
 2 był**by**s pisał był**by**s mówił
 3 był**by** pisał był**by** mówił
 L. mn. 1 os. byli**by**śmy pisali byli**by**śmy mówili
 2 byli**by**ście pisali byli**by**ście mówili
 3 byli**by** pisali byli**by** mówili
 L. poj. 1 os. był**by**m czytał
 2 był**by**s czytał
 3 był**by** czytał
 L. mn. 1 os. byli**by**śmy czytali
 2 byli**by**ście czytali
 3 byli**by** czytali.

3. Tryb rozkazujący.

- L. poj. 1 os. — — —
 2 pisz! mów! czytaj!
 3 *niech* pisze! *niech* mówi! *niech* czyta!

L. mn. 1	<i>piszmy!</i>	<i>mówmy!</i>	<i>czytajmy!</i>
2	<i>piszcie!</i>	<i>mówcie!</i>	<i>czytajcie!</i>
3	<i>niech piszą!</i>	<i>niech mówią!</i>	<i>niech czytają!</i>

B. IMIESŁÓW ODMIENNY.

piszący mówiący czytający

C. IMIESŁOWY NIEODMIENNE.

- 1) *pisząc mówiąc czytając.*
 2) *napisawszy* ¹⁾ *przemówiwszy* ¹⁾ *przeczytawszy* ¹⁾.

D. BEZOKOLICZNIK.

pisac mówic czytać.

§ 32. Wzory konjugacji, przedstawione w § 31, dają obraz form czasownika w stronie czynnej. Prócz tych form czasowniki mają także formy strony biernej. Wśród form strony biernej wyróżnia się przedewszystkiem **imiesłów bierny** na *-ny* lub *-ty*, np. *pisany, mówiony, czytany, szuty, podarty*.

Przez połączenie tego imiesłowu z odpowiednimi formami czasownika *być* lub *zostać* tworzą się inne formy strony biernej. Np. *jest pisany, był czytany, byłby pisany, być czytany* i t. p.

¹⁾ Imiesłowy takie tworzą się tylko od czasowników dokonanych.

PRZYPOMNIENIE WIADOMOŚCI O GŁOSKACH.

I. WYRAZ, SYLABA I GŁOSKA.

§ 33. Wymawiając wolno i dobitnie wyrazy: *drogi, lasy, pola, zagony, ogrody, aleje*, spostrzegamy, że rozkładają się one w wymowie na części: *dro-gi, la-sy, po-la, za-go-ny, o-gro-dy, a-le-je*.

Te części wymawianiowe wyrazów nazywamy, jak wiadomo, **syłabami** lub **zgłoskami**.

Przytoczone tutaj wyrazy rozkładają się na dwie lub trzy sylaby. Wyrazy takie, jak *dom, płot, koń, koł*, mają tylko po jednej sylabie, a są także wyrazy, które mają cztery i więcej sylab, np. *ma-lo-wan-ka, ka-pe-lu-sik, na-ry-so-wa-ny*.

§ 34. Wymawiając wolno i wyraźnie oddzielne sylaby: *o-gro-dy, a-le-je*, spostrzegamy, że jedno z nich rozkładają się na jeszcze mniejsze części, jak np. sylaby: *gro = g - r - o, dy = d - y, le = l - e*, a inne, jak np. *o, a*, już na mniejsze części rozłożyć się nie dają.

Te najmniejsze części wymawianiowe, na które się rozkładają sylaby, nazywamy, jak wiadomo, **głoskami**. Części *g, r, o, d, y* są głoskami.

Jak widać z przytoczonych przykładów, są sylaby, które się składają z dwóch lub więcej głosek, a są i takie, w których jest tylko jedna głoska.

II. GŁOSKA A LITERA.

§ 35. Podane niżej wyrazy wymawiajmy wolno i wyraźnie tak, żeby każdą głoskę było słycać osobno:

- | | | |
|------------------------------|-----------------|-----------------------------------|
| 1) <i>koń</i> — <i>konie</i> | 2) <i>dzwon</i> | 3) <i>śledź</i> — <i>śledzie</i> |
| <i>oś</i> — <i>osie</i> | <i>dzban</i> | <i>gwóźdź</i> — <i>gwoździe</i> . |

Jeśli w każdym z tych wyrazów policzymy głoski, któreśmy tylko co wymówili, a potem porachujemy litery, z których te wyrazy składają się w piśmie, to zauważymy, że w wyrazach *koń*, *oś* piszemy tyle liter, ile w nich wymawiamy głosek, natomiast w pozostałych wyrazach piszemy więcej liter, niż wymawiamy głosek. W wyrazie *konie* wymawiamy cztery głoski: *k-o-ń-e*, a piszemy pięć liter, w wyrazie *osie* wymawiamy trzy głoski *o-ś-e*, a piszemy cztery litery. Podobnie w wyrazach *dzwon*, *dzban*, *śledź*, *gwóźdź* piszemy o jedną literę więcej, niż wymawiamy głosek. W wyrazie *śledzie* wymawiamy pięć głosek: *ś-l-e-dź-e*, a piszemy aż siedem liter.

§ 36. Czasem więc jedną głoskę znaczymy w piśmie dwoma, a niekiedy nawet trzema literami. W wyrazie *koń* głoskę *ń* znaczymy jedną literą *ń*; a w wyrazie *konie* tę samą głoskę znaczymy dwoma literami *ni*. W wyrazie *śledź* głoskę *dź* znaczymy dwoma literami, a w wyrazie *śledzie* tę samą głoskę *dź* znaczymy trzema literami *dzi*.

§ 37. Jak widzimy, należy głoski i litery bardzo ściśle odróżniać: litery są pisanymi znakami głosek. Głoski wymawiamy i słyszymy, a litery piszemy i widzimy.

III. SAMOGŁOSKA A SPÓŁGŁOSKA.

§ 38. Wymawiajmy wolno i wyraźnie podane niżej wyrazy tak, żeby w każdym z nich było słychać każdą sylabę osobno:

o-ko, o-kno, dom, do-my

o-gród, a-le-je, u-li-ce.

Jeżeli teraz będziemy wymawiali kolejno poszczególne sylaby, tak, żeby słychać w nich było z osobna każdą

Te głoski, które same, bez innych głosek możemy wymawiać w sylabie, nazywamy **samogłoskami**, a głoski, które wymawiamy w sylabach zawsze wspólnie z innymi głoskami, nazywamy **spółgłoskami**.

T R E Ś Ć

ZADANIA I ĆWICZENIA

O ZDANIU.

- I. Zdania bezpodmiotowe. . . 3
- II. Równoważniki zdania . . . 5
- III. Zdania złożone współrzędnie i podrzędnie. . . . 7
- IV. Zdanie główne i zdania poboczne 12

O WYRAZACH.

- I. Przypomnienie wiadomości o częściach mowy . . . 13
- II. Przypomnienie wiadomości o deklinacji 17
 - 1. Deklinacja rzeczowników 17
 - 2. Deklinacja przymiotników 17
 - 3. Deklinacja zaimków . . 18
 - 4. Deklinacja liczebników 20
- III. Czasownik
 - 1. Cztery główne odmianki czasownika 21
 - 2. Osoby 25
 - 3. Liczby 26
 - 4. Czasy 27

GRAMATYKA

O ZDANIU.

- I. Zdania bezpodmiotowe . 35
- II. Równoważniki zdania . . 35
- III. Zdania złożone współrzędnie i podrzędnie . . . 37
- IV. Zdanie główne i zdania poboczne 38

O WYRAZACH.

- I. Przypomnienie wiadomości o częściach mowy. . . 38
- II. Przypomnienie wiadomości o deklinacji 41
 - 1. Deklinacja rzeczowników 41
 - 2. Deklinacja przymiotników 43
 - 3. Deklinacja zaimków . . 44
 - 4. Deklinacja liczebników . 44
- III. Czasownik 45
 - 1. Cztery główne odmianki czasownika 45
 - 2. Osoby 47
 - 3. Liczby 48
 - 4. Czasy 48

5. Tryby	28
6. Strony	29
7. Słowa dokonane i nie- dokonane.	31

5. Tryby	50
6. Strony	51
7. Słowa dokonane i nie- dokonane	52
8. Odmiana czasownika.	53

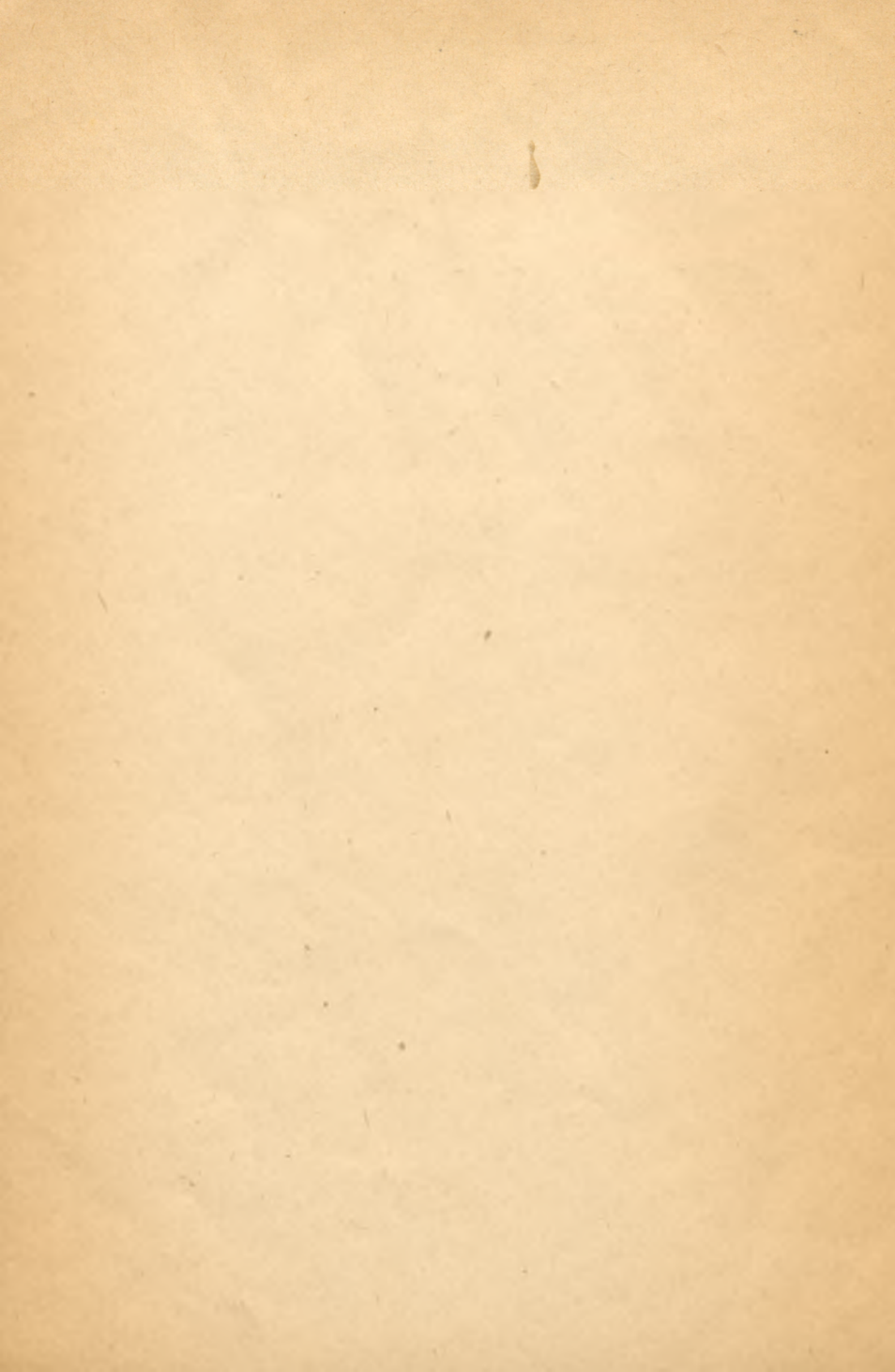
PRZYPOMNIENIE WIADOMOŚCI O GŁOSKACH.

I. Wyraz, sylaba i głoska.	32
II. Głoska a litera.	33
III. Samogłoska a spółgłoska	33

PRZYPOMNIENIE WIADOMOŚCI O GŁOSKACH.

I. Wyraz, sylaba i głoska	57
II. Głoska a litera.	57
III. Samogłoska a spółgłoska	58





×KSIĘGARNIA×
ANTYKWARIAT



D No 270826

